

De bekendste afbeelding van Gregorius I (paus van 590 tot 604) is een ivoor uit het eind van de negende of het begin van de tiende eeuw. Het stelt een schrijvende monnik voor met een duif op zijn schouder: deze is het symbool van de Heilige Geest die Gregorius inspireerde bij het schrijven van zijn werken. In de Middeleeuwen ging men hem rangschikken onder de grote Latijnse kerkvaders. In de wereld was hij een belangrijk bestuurder.

PETTY BANGE

Paus Gregorius de Grote

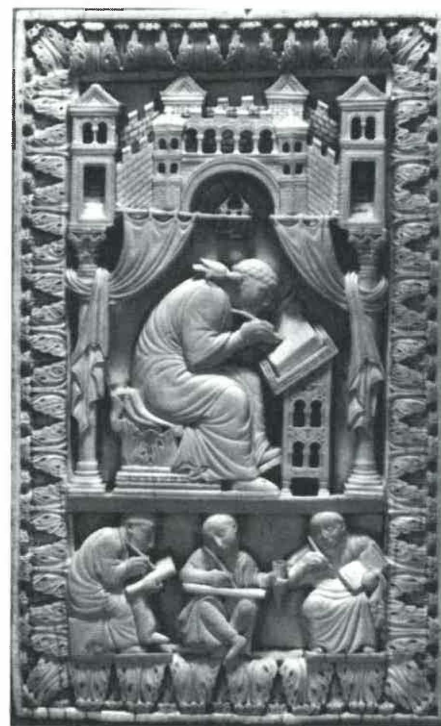
‘Vader van het middeleeuwse pausdom’

Wij kennen paus Gregorius vooral uit zijn werken, en dat zijn er nogal wat. Het meest omvangrijk is zijn moralistische commentaar op het bijbelboek *Job*. Ook schreef hij homilieën (preken) over het Evangelie en het boek *Ezechiël*. Op verzoek van zijn monniken componeerde hij vier boeken met *Dialogen*, wonderverhalen over heiligen, waarvan boek II geheel is gewijd aan het leven van Benedictus (ca. 480 – ca. 560), die wel de vader van het westerse monnikendom wordt genoemd. In boek IV komen vooral visioenen, bijvoorbeeld over het hiernamaals, aan de orde. Interessant is, dat hij juist in dit werk vermeldt, dat in zijn eigen tijd wonderen niet meer zo nodig zijn, omdat liefde en goede daden beter werken voor de naasten.

Zeer invloedrijk was zijn *Regula pastoralis*, een kort traktaat, geschreven naar aanleiding van zijn pauskeuze waarin hij wijst op de zware verantwoordelijkheden van prelaten en de voorbeeldfunctie die zij hebben. Onnodig te zeggen, dat zij een deugdzaam en vroom leven moeten leiden. Tenslotte zijn er meer dan achthonderd brieven uit het register van Gregorius bekend, die ons over allerlei aspecten van zijn pausschap informeren.

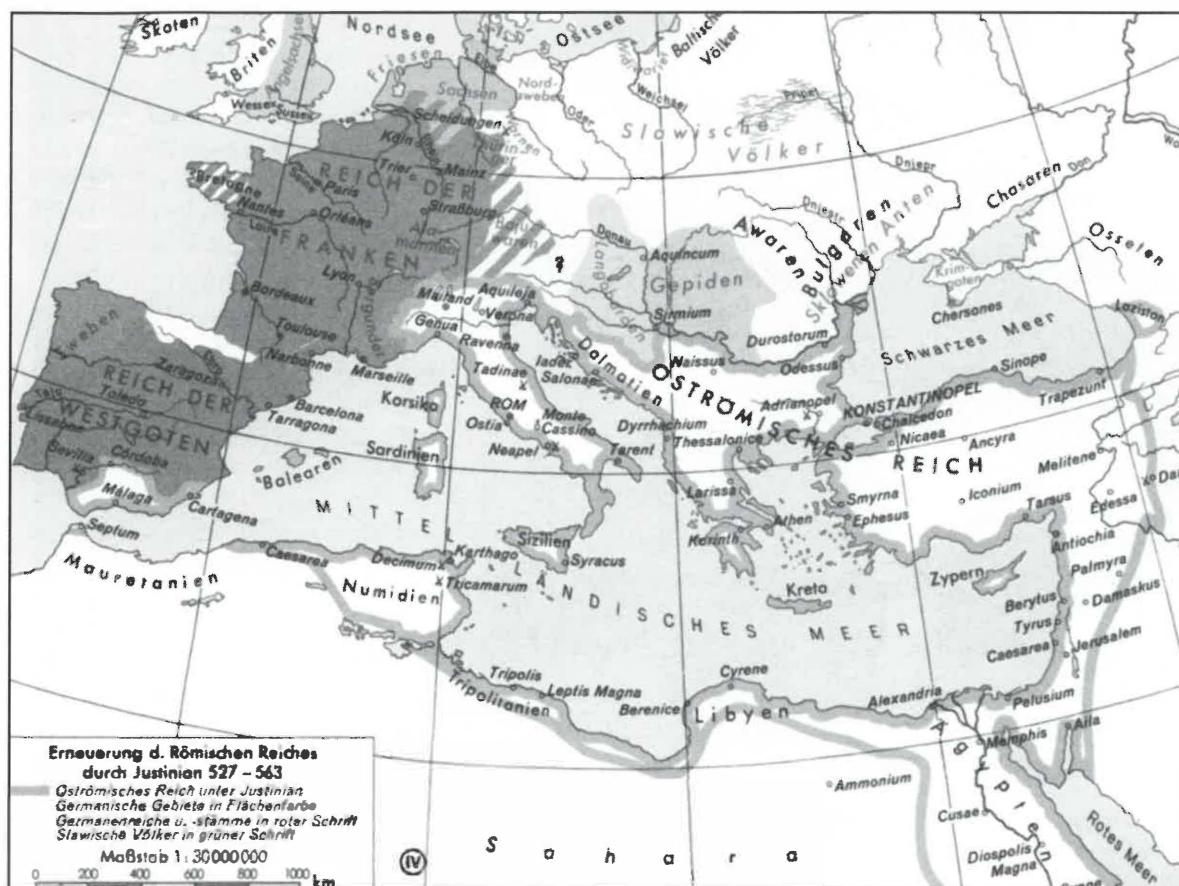
Een monnik als paus

Wie was Gregorius? Voorbestemd om paus te worden was hij zeker niet. Hij werd ca. 540 geboren in een rijke Romeinse senatorenfamilie, kreeg een klassieke opleiding en werd ca. 573 stads prefect. Een carrière als bestuursambtenaar leek in het vooruitzicht, maar Gregorius' liefde lag toch elders. Dat bleek toen hij, na het overlijden van zijn ouders, op het ouderlijk grondbezit zeven kloosters stichtte, waaronder het St. Andreas-klooster in Rome, waarin hij intrad in 574 en waarvan hij wat later zelf abt werd. In 579 werd hij door paus Pelagius II

(paus van 579 tot 590) diaken gewijd. Enige tijd later vertrok hij voor enkele jaren naar Constantinopel, als speciaal gezant van de paus. In 586 keerde hij terug.

DR. P. BANGE DOCEERT MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS AAN DE RADBOUD UNIVERSITEIT IN NIJMEGEN.

Links Gregorius I op een ivoren reliëf (9de of 10de eeuw), omslag van een evangelieboek uit het Heiligenkruisklooster in Oostenrijk. Hiernaast Europa kort voor het aantreden van Gregorius als paus. Na de dood van de Byzantijnse keizer Justinianus waren de Longobarden Italië binnengevallen en konden daar maar moeilijk bedwongen worden.

Toen Pelagius in 590 stierf aan de pest kozen volgens de overlevering clerus en volk van Rome unaniem Gregorius als zijn opvolger.

Deze was liever in zijn klooster gebleven; hij zou zich zelfs verstopt hebben toen hij begreep wat hem boven het hoofd hing. Maar dat laatste zal wel niet waar zijn. In de oudste *vita* die van hem is geschreven, in de achtste eeuw, staat wel dat hij uit gehoorzaamheid paus werd, maar dat hij zichzelf ongeschikt vond voor het ambt van opvolger van Petrus.

Toen hij nog diaken was noemde hij zichzelf *servus servorum Dei*, dienaar der dienaren Gods; eenmaal paus geworden bleef hij dit epitheton voeren. Hiermee schiep hij een precedent: alle pausen na hem bleven dit doen, al hadden zij daar niet allen evenveel redenen voor als Gregorius zelf.

Ofschoon Gregorius zichzelf ongeschikt vond voor het hoogste ambt in de westerse kerk en hij wellicht met tegenzin paus werd, is het paradoxale van de situatie – als we dat woord mogen gebruiken – dat hij een heel goede paus was.

Gregorius was de eerste ‘monnikspaus’ en juist de combinatie van persoonlijke heiligheid en zijn ervaring die hij had opgedaan in publieke dienst maakten hem tot een zowel in spiritueel als in praktisch opzicht goede bestuurder. Het is dan ook terecht dat men hem later Gregorius de Grote is gaan noemen. Alleen paus Leo (van 440 tot 461 paus) is eveneens die eer te beurt gevallen.

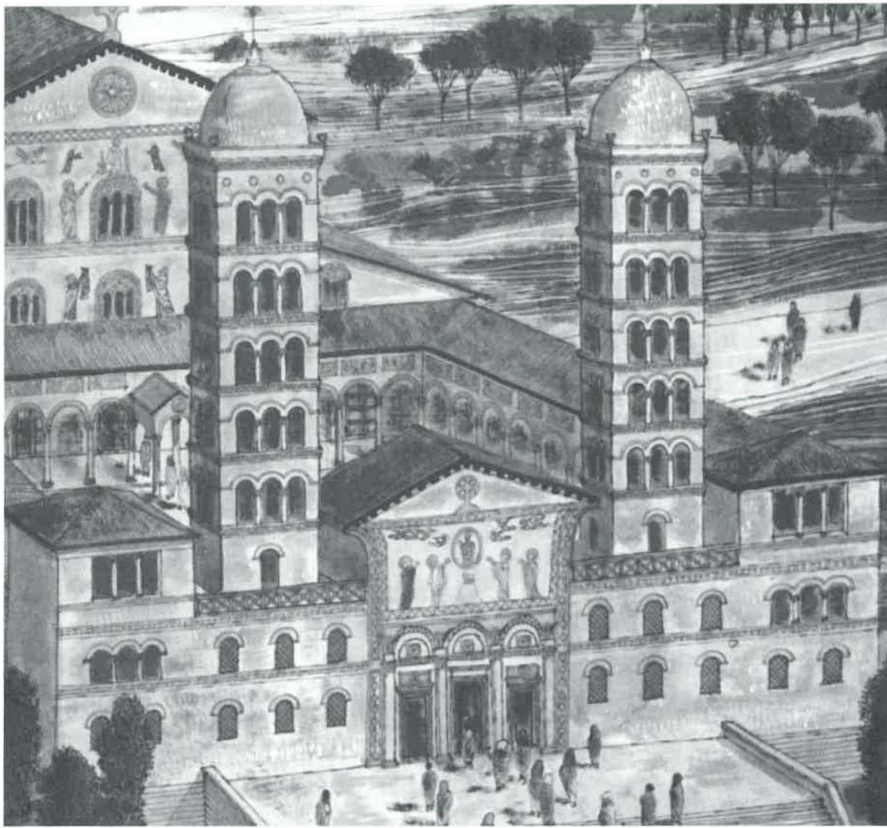
Dat hij meteen enthousiast was voor het ambt dat op zijn schouders werd gelegd had vooral te maken met zijn liefde voor het soort leven zoals hij dat in zijn klooster leidde. Nu kwam zijn bestaan bij uitstek in het teken van actie te staan. Een extra handicap was zijn zwakke gezondheid die hem dikwijls het bed deed houden. Deze was gedeeltelijk het gevolg van zijn ascetische levensstijl, hoewel hij volgens zijn biograaf wel van wijn hield.

Gregorius de bestuurder

Eenmaal gezeten op de apostolische stoel werd Gregorius meteen in het diepe gegooid. De situatie in Italië was in de zesde eeuw bepaald niet rooskleu-

rig. Het lag ingeklemd tussen Gallië en Byzantium, Rome was geen hoofdstad meer van het Romeinse Rijk. Constantinopel had immers die functie overgenomen. De paus leek een marionet te worden van de Byzantijnse imperiale politiek. Dat dit niet gebeurde was een gevolg van de Longobardische inval van 568. De ‘barbaren’ kregen meer invloed in Italië. Zo was Gregorius’ voorganger Pelagius een Oost-Goot.

Toen Gregorius in 590 aan de macht kwam, had Rome geen civiel bestuur meer – de vertegenwoordiger van de Byzantijnse keizer zetelde in Ravenna – zodat hij zelf het bestuur van de stad op zich moest nemen. De mensen leden honger, de Longobarden bedreigden de stad, er waren geen goede rechtbanken meer. In 592 wist de paus een wapenstilstand te sluiten met de Longobarden, maar in 593 kwamen zij weer opzetten en organiseerde hij de verdediging van Rome. Ook kloosterlingen moesten meehelpen met het bewaken van de muren. Het inkwartieren van soldaten in nonnenkloosters ging hem echter te ver.

Tekening van de vroeg-christelijke basiliek van St. Petrus in Rome, circa 330 gebouwd door keizer Constantijn, die het christendom tot staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk verhief. In de Renaissance vervangen door de huidige St. Pieter.

Om de stad en de kerk aan voedsel en inkomsten te helpen reorganiseerde hij de kerkelijke landerijen in het zuiden van Italië. Uit zijn brieven uit die periode blijkt dat hij een keiharde zakenman was als het om economische belangen ging. Hij kreeg ook te maken met corrupte keizerlijke ambtenaren. Zo kwam hij bijvoorbeeld in conflict met de gouverneur van Sardinië, die zich liet omkopen, maar dat rechtvaardigde door te zeggen dat hij een te laag salaris kreeg.

Gregorius importeerde hout uit Egypte en graan uit Constantinopel. Zo kon hij de kerk aan extra inkomsten helpen die besteed werden aan het lenigen van de hongersnood van de Romeinen en aan het loskopen van gevangenen, waarbij hij de betreffende ambtenaren op het hart drukte toch vooral niet teveel te betalen. Kerken, hospitalen en scholen voorzag hij van de nodige middelen.

Gregorius voerde ook de controle op de kerken in Italië op, hij correspondeerde met Frankische heersers en voorzag de belangrijkste bisschop van Spanje, Leander, op diens verzoek van advies en steun. De bisschop van Constantinopel kreeg van de paus het verwijt dat hij de titel 'universeel patriarch' voerde. Gregorius zelf gebruikte deze benaming niet eens, omdat hij de voorkeur gaf aan 'dienaar der dienaren Gods'.

Gregorius' pontificaat verschafte Rome weer de zo belangrijke primaat-positie in de kerk. Hij stapte in het machtsvacuum dat gegroeid was en nam keizerlijke taken op zich omdat er niemand anders was om ze uit te voeren. Hij bleef echter altijd respectvol tegenover de Byzantijnse keizers en heeft zich ook nooit onafhankelijk willen maken van Constantinopel; een goede modus vivendi vond hij zeer belangrijk.

De kerstening van West-Europa

Wellicht zijn belangrijkste actie, zeker gezien in het licht van de geschiedenis van West-Europa, was de zending van Augustinus – een monnik uit zijn Andreas-klooster in Rome – naar Engeland om daar (opnieuw) het christendom te gaan brengen. Een legende vertelt dat Gregorius op de markt in Rome een aantal blonde slaven te koop zag staan. Hij was nogal veront-rust toen hij hoorde dat zij heidenen waren. Op de vraag: 'Wie zijn zij?' kreeg hij te horen dat zij *Angelen* (*Angli*) waren. 'Laten ze dan *Angeli* (engelen) worden', sprak de paus. Het verhaal is ongetwijfeld apocrief, maar het is heel goed mogelijk dat hij op de markt in Rome slaven heeft zien staan. Augustinus vertrok met een groep getrouwen in 597. Hij werd bisschop van Canterbury, wat later de belangrijkste zetel van de Engelse kerk zou blijven.

Bij deze onderneming blijkt opnieuw Gregorius' grote realiteitszin. Hij raadt Augustinus en de zijnen aan eerst steun te zoeken bij het wereldlijk gezag, voor zij met hun bekeringswerkzaamheden zouden beginnen. Vervolgens adviseert hij 'heidense' heiligdommen niet te vernietigen. Wel de afgodsbeelden die erin staan, maar niet de bouwwerken zelf. Deze kunnen beter omgewijd worden. De mensen zullen blijven komen omdat ze gewend zijn naar die voor hen heilige plaatsen te gaan. Op deze manier kunnen ze geleidelijk met het christendom vertrouwd worden gemaakt.

Volgens de paus is het beter mensen te bekeren door hen te overtuigen en te bemoedigen, dan door geweld te gebruiken. Ongetwijfeld dacht hij daarbij aan missionarissen die een wat agressievere methode niet hadden overleefd.

'Aan mijn meest geliefde zoon, abt Mellitus, Gregorius, dienaar der dienaren Gods.

Sinds het vertrek van onze kameraden en van Uzelf ben ik bezorgd, omdat ik niet heb gehoord hoe Uw reis is verlopen. Niettemin, wanneer de almachtige God U naar onze vereerde broeder bisschop Augustinus heeft gebracht moet U hem vertellen wat ik na lang nadenken heb besloten met betrekking tot het Engelse volk, namelijk dat de afgodentempels van die mensen niet vernietigd moeten worden, maar alleen de afgodenbeelden die erin staan. Sprinkel heilig water in deze ruimten, bouw altaren en zet er relieken neer. Want als die schrijnen goed gebouwd zijn is het essentieel dat ze van duivelaanbidding overgaan in de dienst van de ware God. Als de mensen zien dat hun schrijnen niet verwoest zijn zullen ze de vergissing uit hun hart verwijderen.

Ze zullen naar de hen bekende plaatsen blijven komen en nu de ware God erkennen en aanbidden....

Uit: Beda, *Kerkelijke geschiedenis van het Engelse volk*, I, 30.

Gregorius de kerkvader

Meer dan door zijn bestuurlijke kwaliteiten werd paus Gregorius, die al snel na zijn dood als heilige werd beschouwd, in de Middeleeuwen populair door zijn spiritualiteit zoals die in zijn werken tot uitdrukking kwam. Niet voor niets werd hij gezien als de laatste van de vier grote Latijnse kerkvaders, na Ambrosius (339-397), Hiëronymus (347/8-419/20) en Augustinus (354-430). Zijn werken waren wellicht niet zeer origineel, maar hij speelde wel een belangrijke rol in onder andere het doorgeven van ideeën van Augustinus, in het synthetiseren en populariseren. Zo had bijvoorbeeld het korte stuk dat hij in zijn *Moralia* wijdde aan de zeven hoofdzon-

door het leven van Christus. De schrijver van zijn *vita* zegt zelfs: Christus is ons meer tot voordeel wanneer hij door Gregorius spreekt, dan toen hij destijds Petrus over het water liet lopen.

Een belangrijke deugd was voor hem de nederigheid. Deze moest ook betracht worden in het uitoefenen van macht, ja zelfs speciaal daar. Gregorius stond zelfs enigszins argwanend tegenover macht. Misschien was hijzelf daardoor juist zo'n goede leider: hij was van mening dat ook een paus zich kon vergissen. Een pauselijke monarchie streefde hij al helemaal niet na, in tegenstelling tot diverse van zijn opvolgers.

Om tot nederigheid en andere deugden te komen is zelfkennis nodig, aldus Gregorius.

Geen erg origineel standpunt. Zelfkennis was in moreel opzicht allang een centraal begrip, ook al in de voor-christelijke periode. Niettemin is het van belang dat Gregorius hier expliciet op wijst: slechts via zelfkennis kan men ook tot inzicht van de eigen zonden komen en leren hoe deze te verbeteren. Dit geldt zowel voor de pastor als voor degene die hij onderwijst.

Gregorius' eigen positie, aan het hoofd van de kerk in het westen, had ook invloed op zijn denken.

Voor hemzelf

betekende die positie dat hij van de nood een deugd moest maken ofwel een combinatie vinden van spiritueel leven en praktisch handelen: het innerlijke licht volgen, maar ook 'wereldlijke' dingen doen. Hij was liever in zijn klooster gebleven, maar hij realiseerde zich, dat hij nu voor veel mensen iets kon betekenen. Hij kon hen leren hoe ook zij deze combinatie konden maken, zodat die voor henzelf én voor hun naasten tot voordeel zou zijn.

Gregorius: paus en kerkvader. Links speelt hij 'Gregoriaanse muziek' op een monochord (Codex Monacensis).

den (zie *Kleio* 46/6, 2005, pp. 12-16) grote invloed op de wijze waarop in later eeuwen over deze zeven 'dochters van Lucifer' werd geschreven. Zijn *Regula pastoralis* gold in de hele Middeleeuwen onverkort als richtlijn voor de goede prelaat/pastor. En zijn *Dialogen* werden in het oosten zo graag gelezen, dat hij er de bijnaam *Dialogos* aan overhield.

In zijn werken herkennen we ook de schrijver zelf, die zich liet inspireren

Om verder te lezen:

B. Colgrave, R. Mynors (ed. +vert.), *Bede's ecclesiastical history of the English People* (Oxford 1969).

G.R. Evans, *The thought of Gregory the Great* (Cambridge 1986).

J. Richards, *Consul of God. The life and times of Gregory the Great* (Londen 1980).

G. Straw, *Gregory the Great: perfection in imperfection* (Berkeley 1988).

A.G. Weiler, *Willibrords missie.*

Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw (Hilversum 1989).

Zo ziet Gregorius het menselijk leven bepaald door twee assen: een verticale die de mens met God verbindt en een horizontale die hem met de naaste in verbinding brengt. Beide assen kunnen niet zonder elkaar bestaan. Alleen dan kan men een goede band met God opbouwen als men de naaste liefheeft, alleen dan kan men de naaste echt liefhebben als men dit uit liefde voor God doet.

Hier zijn we dan meteen aanbeland bij de kern van de evangelische leer, die ook voor Gregorius de bron was van alles: de liefde, bestaande uit liefde voor God, voor de naaste en voor de eigen persoon. Slechts van daaruit kan de mens een goed christelijk leven leiden. Heel pregnant formuleert Gregorius dat als volgt. Een gebed wordt krachtiger als men ook voor anderen bidt.

En zo zijn we eigenlijk weer terug bij het begin: geïnspireerd door de heilige geest schreef Gregorius zijn werken, waarin hij mensen opriep tot zelfkennis, nederigheid en (naasten-)liefde. Zelf gaf hij het goede voorbeeld van 'perfectie in imperfectie': spiritueel leven in een woeelige wereld die heel wat eiste van zijn organisatievermogen en bestuurskwaliteiten. Het is de grootheid van deze paus geweest, dat hij in staat was die combinatie te maken.